

Dávid és Góliát

A KÖZÉPKORI MAGYAR KIRÁLYSÁG ÉS A NAGY MONGOL BIRODALOM A 13. SZÁZADBAN

A tatárjárásról lehet úgy írni, hogy a „tatárok” csupán statiszták a magyarok „drámájában” – meg is tették ezt már korábban sokan. Meggyőződésem szerint azonban így aligha lehet megérteni a történeteket, hiszen a tatárjárásnak nevezett eseménysor valójában nem akkor vette kezdetét, amikor 1241 márciusában a „tatárok” eljutottak Magyarországra. Történetünk szálai időben és térben egyaránt messzebbre, Ázsia távoli földjére nyúlnak vissza.

A 13. század elején egy nagyra hivatott, új birodalom született a sztyeppe keleti végén. „Imígyen a nemez falú jurták népeit leigáztán, a tigris-évében [1206] összegyűltek az Onon folyó forrásánál, kitűzték a kilenc-lábú jakfarkas zászlót, és Dzsingisz kánt a [nagy]kán címmel felruházták.” Mindössze ennyi áll a Nagy Mongol Birodalom megalapításáról a korai mongol történelem legrészletesebb írásos emlékében, *A mongolok titkos története* című műben.

A GÓLIÁT „SZÜLETÉSE”

Az ekkor negyvenes éveiben járó új kán eredeti neve Temüdzsin volt, s a mongolok bordzsigin törzséhez tartozó régi uralkodócsalád sarjaként született. Apja korai elvesztése miatt viszontagságos ifjúsága során számos kemény megpróbáltatást kellett kiállnia, mire szert tudott tenni az őt származása szerint megillető rangra és vagyonra. Az ifjú azonban rátermettsége, páratlan szerencséje és erős szövetségesei segítségével előbb saját törzse, a bordzsiginek vezetését, majd 1190 körül az uralkodócsalád idősebb tagjainak beleegyezésével az összes mongolok kánja címet és a Dzsingisz kán nevet is elnyerte.

A többi nagy, mongol nyelvet beszélő törzs, a merkitek, a kereitek, a tatárok, a najmanok egyre feltékenyebben figyelték a bordzsiginek megerősödését, de a következő másfél évtizedben,

váltakozó sikerű harcok után az új kánnak mégis sikerült sorra leszámolnia korábbi ellenségeivel és szövetségeseivel. 1206-ra vagy csatlakozásra bírta, vagy szétszórta, így önálló népként tulajdonképpen megsemmisítette a nagyobb mongol nyelvű törzseket.

Bár a kínaiak szerették „barbárnak” bélyegezni a határaiktól északra élő sztyeppe népeket, hiedelmeik, világképük gyökerei mai szemmel meglepő mértékben azonosak voltak északi szomszédaikkal. A hagyományok szerint a sztyeppe népek birodalomalapítói, éppúgy, mint a kínai császári dinasztiák első tagjai, égi megbízatásból cselekedtek, s az uralkodók mindkét kultúrában az Ég Fiának tekintették magukat. Kínában ez az elnevezés, a T'ien-ci jelentette magát a császári címet, s ennek a rangnak a steppén az ázsiai hunoknál a san-jü, a későbbi birodalmakban, így például a türköknél a káni, később kagáni cím felelt meg. A sztyeppe népek viszont gyakran kagánnak vagy kánnak nevezték Kína uralkodóit is, s Kínában is előfordult, hogy Égtől született kagánnak címezték a császárt. A mongolok között mindmáig virágzó kultusz övezi a halála után istenné vált Dzsingisz kánt, ahogy az elhunyt kínai császárok megistenültek.

Ám ahogy a kék égen sincs két nap, úgy az ég alatti világnak sem lehet két ura – az ég akaratát képviselő uralkodók ezzel indokolták igényüket a föld

minden népe feletti uralomra. A történelemben talán még soha egyetlen uralkodó sem próbálta meg olyan elszántan elérni a világuralmat, mint Dzsingisz kán és utódai, és biztos, hogy egyetlen más nép sem járt olyan közel hozzá, mint a mongolok.

A MONGOL HADIGÉPEZET

A mongolok az ősi sztyeppe tradíciók jegyében szinte katonai rendben szervezték meg társadalmukat. A magyar középkorból is ismert tízes rendszerhez hasonló módon elméletileg a mongolok is tízes, százas és ezres csoportokba rendezték a családokat. A Dzsingisz kánhoz hű törzsek és nemzetségek abban a kiváltságban részesültek, hogy önálló ezredekbe szerveződhetek. Mivel minden tizenhat évesnél idősebb férfi hadköteles volt, ezek a csoportok adták a hadsereg egységeit, a tizedet, az arbant, a századot, a *dzsagunt*, az ezredet, a *minggant* és a tizezredet, a *tüment* (melynek ősi magyar megfelelője a tízezret jelentő tömény volt, ami ugyan a 19. században kikopott a használatból, ám a megszámlálhatatlant jelentő töménytelen a mai napig él nyelvünkben).

A mongolok titkos története szerint 1206-ban Dzsingisz kán Szibéria erdei népeinek kivételével kilencvenöt ezredbe osztotta népét, melyekből ezután tízezer fős testőrséget válogatott össze magának. A Nagy Mongol Birodalom hadereje elméletileg így valamivel már meg is haladta a százezer főt.

A mongolok szolgálatában álló híres perzsa történetíró, Rasíd-ad-Dín feljegyezte, hogy Dzsingisz kán élete végén, 1227-ben mekkora volt a Nagy Mongol Birodalom hadereje. Szerinte a hadsereg összesen 129 ezer főből állt. Az új kán megválasztásáig Dzsingisz régi, ezerfős személyi testőrségén kívül három idősebb fia, Dzsocsi, Csatagáj és Ögödej, valamint az uralkodóház néhány fontosabb tagja még 29 ezer emberrel rendelkezett. Rajtuk kívül volt még a balszárnyon 62 ezer, a jobbszárnyon pedig 38 ezer harcos. Ez a lista is számos kérdést vet fel, hiszen a rajta szereplő kerek számokat valószínűleg az ezredek számából következtették ki, s írója több helyen is megjegyzi, hogy több hercegnek is voltak még olyan kisebb-nagyobb csapatai, melyeket ő nem vett számításba. Az sem teljesen világos, hogy mi lett a korábban tízezer főt számláló nagykáni testőrséggel, amelyet *A mongolok titkos története* szerint Dzsingisz kán halála után utóda, Ögödej megörökölt. Ráadásul az összeírás

még a történetíró saját bevallása szerint sem teljes, mert azokat a harcosokat, akik túl messze éltek a birodalom központjától, nem sorolta fel.

Mivel a birodalomalapítás utáni két évtizedben Dzsingisz kán óriási új területeket csatolt országához, valóban nehezen képzelhető el, hogy alig egyharmadával nőtt volna a mozgósítható hadsereg létszáma. Ha csak a nagyon jelentős kiterjedésű kara-kitáj birodalom beolvasztását vesszük figyelembe, ahol a mongolok feltűnően jól bántak az ott élő kitanokkal és a különféle török népekkel, más megduplázódhatott a birodalom embertartaléka, hiszen azon a területen már a 12. század közepén 84 500 háztartást írtak össze a kara-kitáj uralkodók. Emellett azonban figyelembe kell venni azt is, hogy 1207-ben meghódították a szibériai kirgizeket, 1221 és 1227 között pedig legyőzték a nyugat-ázsiai török népeket, a kunokhoz tartozó kipcakokat és kanglikat is. Végül 1227-ben bekebeleztek a tangutok országát, amely fénykorában közel százhatvan ezer fős hadsereget tartott fenn.

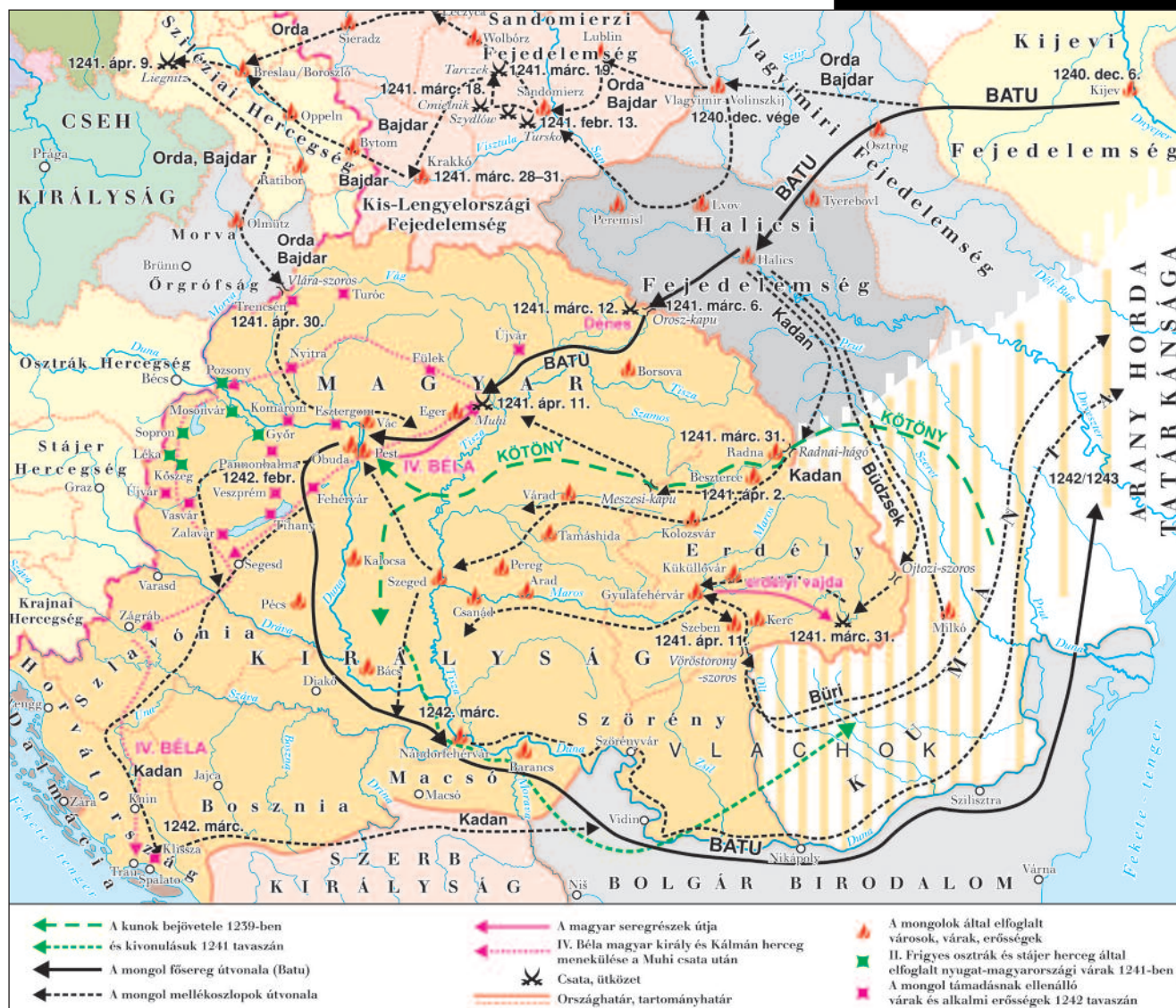
S az újonnan besorozott harcosok mellé jöttek még a nagykan vazallusai-

nak segédcsapatai: a hvárezmi hadszíntéren Dzsuvajni szerint a nyugati karluk és ujjur vazallusok csapatai megduplázták a nagykanal érkező mongol sereg erejét. Ezek a népek pedig korábban akár harminc-ötvenezer emberrel is támogatták előző uraikat, a kara-kitáj uralkodókat. Hamarosan a hvárezmi szolgálatban álló nomád törökök jelentős része is átpártolt a mongolokhoz – a hadjárat vége felé már nem kevesebb, mint ötvenezer ilyen harcosról írtak a muszlim krónikások. Így akár arra a következtetésre is juthatunk, hogy a Simon Saint-Quentin által leírt hatszáz ezres mongol hadsereg az Uráltól a Csendes-óceánig húzódó hatalmas birodalom esetében már egyáltalán nem tartható elképzelhetetlennek.

A középkori krónikások persze hajlottak rá, hogy pontos adatok híján egy hadsereg erejét hatalmas számokkal fejezzék ki. Míg a magyar krónikák szerint 1241-ben a mongolok félmillió harcosal törtek rá Magyarországra, a mongol szolgálatban álló perzsa Dzsuvajni arról írt, hogy a magyar király négyszázezer lovasa szállt szembe velük – „saját” erőiket azonban csak ennek felére becsülte.

A mongolok ráadásul szerették is hatalmas hadaikkal ijesztgetni az idegeneket: a rengeteg lóval – és néha a harcosok családtagjaival együtt – felvonuló sztyeppe hadak esetében ez ősi és jól bevált módszer volt. Amikor 1258-ban Ögödej nagykan megindította támadását a kínai Szung-dinasztia ellen, csupán negyvenezer harcos volt vele, a mongolok mégis azt próbálták elhitetni a kínaiakkal, hogy százezen vannak. Az azonban bizonyos, hogy a Dzsingisz kán halála után, 1229-ben megválasztott új nagykan, Ögödej elég erősnek érezte a birodalmat ahhoz, hogy harmincezer embert küldjön Nyugat-Perzsiába a hvárezmi sah oda menekült fiának elpusztítására. Állítólag ugyanennyi harcost küldött a mongolok „Nyugat-specialistájával”, Szübötej bagaturral az Urál folyón túlra a kunok és a volgai Bolgárok ellen. Majd anélkül, hogy e hadak nagy részét visszarendelte volna, seregei 1231-ben egyszerre támadtak a Koreai Királyságra és a kínai Csin-dinasztiára.

Tatárjárás Közép-Európában, 1241–1242

A SIKEREK TITKA

Gyakran felmerül a kérdés, hogy vajon ez az óriási haderő csupán számbeli fölényének és sztyepei nomád harcosai edzettségének köszönhet-e sikereit. A mongolok felszerelését lebecsülő vélemények főként a Belső-Ázsiát felderítő európai szerzetesek beszámolóin alapulnak. A kémkedés mesteriségében igencsak járatos mongolok azonban, úgy tűnik, ügyeltek rá, hogy az idegen utazók ne juthassanak túl sok katonai információhoz. Az egyszerű sztyepei nomádok valóban sok mindent nélkülöztek, ami a hadviseléshez szükséges volt, de az 1220-as években már Ázsia szinte valamennyi csataterén a mongolokat illette a hadizsákmány. Ellenségeik míves fegyverei, Kína és Közép-Ázsia mesterembereinek remekei már nagyrészt az ő jurtaikban függtek. (II. Frigyes német-római császár [1212–1250] egyik leveléből kiderül, hogy későbbi európai hadjáratuk során is összeszedték a használható felszerelést.) Ráadásul amióta Dzsingisz kán sorra meghódította a letelepült népek birodalmait, más tekintetben is alaposan megváltozott a helyzet.

Az egyik kínai követ 1237-ben világosan el is magyarázta ezt feletteseinek: „Én, T'ing, egyszer utánajártam. A tatárok [azaz a mongolok] eredetileg nagyon primitívek voltak, és százféle szerszámból egyik sem volt. Mit tudtak volna csinálni saját hazájukban az állattenyésztésen kívül? Ezek az emberek túl durvák és egyszerűek voltak ahhoz, hogy bármiféle készséget kifejlesszenek. Legfeljebb nyeregkápát tudtak faragni egyszerű fából, és azt juhbőrrel burkolni. A kengyelt is fából faragták. A nyílhegyhez csontot használtak. Nem volt lehetőségük vashoz jutni. Csak sokkal később, amikor az ujugurokat legyőzték, azóta vannak saját termékeik, azóta vannak kézműveseik, azóta vannak szerszámaik. Mert az ujugur kézművesek nagy mesterek voltak mindenféle területen. Erődített városok elfoglalására szolgáló eszközeik különösen rafináltak voltak. És amióta [a mongolok] a Csin-barbárokat [a dzsürsiket] is legyőzték, azóta állnak a szolgálatukban mindenfajta kézművesek.”

Miután 1233. május 29-én, több mint egy évig tartó ostrom után elesett Kaifeng, a Csin-birodalom fővárosa, s befejeződött Észak-Kína meghódítása, már biztosan nem szenvedett hiányt vasban, szénben vagy hozzáértő mesteremberekben a Nagy Mongol Birodalom.

Ahhoz azonban, hogy az erős falak mögött meghúzódó gazdagsághoz hozzá tudjanak jutni, el kellett lesni a

Az 1664-ben Nürnbergben Nádasdy Ferenc országbíró költségén megjelenő *Mausoleum* magyar vezéreket és királyokat bemutató metszetei a 19. század végéig nagymértékben meghatározták a magyarországi uralkodóábrázolások tipológiáját. A metszetek nagyobb része jóval korábban, az 1620-as években keletkezett, és Ferencffy Lőrinc királyi titkár akarta kiadni őket Berger Illés udvari történetíró művének, az előbb *Liber Iconum Regum Hungariae*, majd később *Historia Hungariae* című összefoglaló történeti munkának illusztrációiként.

A meg nem valósult könyv részletei Ferencffy halála után a pozsonyi jezsuitákhoz kerültek, ahonnan végül Nádasdy megszerezte őket. A IV. Bélát ábrázoló képen a trónuson ülő király mögött, a háttérben a tatárjárás eseményeit látjuk: lovas katonák foglyokat és zsákmányolt állatokat terelnek, hátul pedig egy felgyújtott vár lángol. Az egyik lovas katona kezében félholdas-csillagos zászlót tart, ami azt jelzi, hogy a török háborúban kifejlesztett ellenségkép itt is rávetül a múlt eseményeire. A képek háttérének rézkarctechnikája eltér a főalak rézmetszetű portréjától, így minden bizonytalansággal két különböző mester két eltérő munkafolyamatban készítette el a rézdúcokat. Maguk a királyábrázolások nagymértékben befolyásolták a következő két évszázad ikonográfiai hagyományát, míg a háttérket többnyire csak a közvetlen másolatokon vették át. (G. M.)

várostromlás titkait. Ez, éppúgy, mint a legtöbb sztyepei népnek, kezdetben a mongoloknak is megoldhatatlan problémát jelentett: Dzsingisz kán 1209-es első jelentősebb inváziója alkalmával például még egyetlen komolyan megerősített tangut várost sem tudott kézre keríteni. Ám alig néhány év alatt a szolgálatába szegődő kitan és kínai re-

negátok, valamint a Csinnek birodalmában foglyul ejtett mérnökök és mesteremberek megteremtették számára a mongol „ostromtüzéséget”, melynek élére „a katapultkezelők és folyami flottilla marsallját” állította a nagykán 1214 táján. Az 1219–23-as hvárezmi hadjárat idején a hadigépek használatában nagy hagyományokkal rendelkező közép-ázsiai muszlim városoknak már semmiféle előnyük nem volt a mongolokkal szemben, akik ostromlétrák, faltörő kosok, kőhajító gépek és nafta, azaz görögtűz segítségével támadták falaikat. Ettől fogva valószínűleg már nem volt olyan megerősített hely Euráziában, amit a mongolok ne tudtak volna elfoglalni, ha azt szükségesnek találják – kerül, amibe kerül. A dél-kínai Szung-dinasztia határvédelmének fő bástyáját, Hszianjang városát nem kevesebb mint ötévi ostrom után foglalták el, pedig nem sok jobban megerősített hely létezett akkoriban a világon.

Mégsem pusztán a létszám vagy a fegyverzet minősége volt az, ami a kor többi hadserege fölé emelte Dzsingisz kán hadinépét. A nagykán ugyanis meg tudott valósítani a katonái között két olyan dolgot is, amit akkoriban kevesen: az egyértelmű alá- és fölérendeltségi rendszert és a fegyelmet. A hódítások nyomán Dzsingisz kán szinte teljes egészében megsemmisítette a meghódított népek vezetőrétegét, a seregébe sorozott egyszerű pásztoroknak pedig már az 1206-ban kihirdetett katonai szabályzat, a jassza szabta meg az életét. Az 1246-ban a mongolokhoz látogató ferences szerzetes, Plano Carpini részletesen írt erről a számára meglehetősen és a korabeli Európában teljesen elképzelhetetlenül szigorú katonai fegyelméről: „Ha ütközetben tíz ember közül egy vagy kettő vagy három, esetleg több megfutamodik, mindet kivégzik; ha pedig az egész tized megfutamodik, ezeket mind kivégzik, kivéve, ha az egész század megfutamodik. [...] Azután ha egy vagy kettő vagy még több merészen előrenyomul a csatában, a többi tíz nem követi, megölik; ha pedig a tizből egyet vagy többet elfognak; társaik halállal lakolnak, ha ki nem szabadítják őket. [...] Hasonlóképpen könyörtelen büntetést érdemel, aki zsákmányra portyázik, mielőtt az ellenséges sereget teljesen legyőzték volna; az ilyet a tatároknál minden kímélet nélkül megölik.” Ez a rendszer tette lehetővé, hogy a mongolok minden más akkori sztyepei népnél hatékonyabban alkalmazzák a puszták ősi hadművészetének fortélyait.

Ám még a vaskézzel fenntartott fegyelem sem biztos, hogy önmagában eredményes lett volna, ha nem társul hozzá a tehetség és bátorság következetes elismerése. Így idővel a dinasztia hercegei, a névleges fővezérek mellett, illetve önálló seregvezéreként is olyan tehetséges tábornokok szolgálták a birodalmat, mint a balszárnny hercege, Mukali vagy Szübötej bagatur – akik maguk is megbecsülték tehetséges embereiket, függetlenül attól, hogy azok mongolnak születtek vagy sem.

A napnyugati népek leigázására induló hadjárat vezetését Dzsingisz kán eredetileg legidősebb fiára, Dzsocsira kívánta bízni. Ő azonban igen fiatalon, még atyja életében meghalt, így a megtisztelő tisztség fiára, az ifjú Batura maradt. Őt pedig majd egy tucatnyi hercegi nagybáty és unokatestvér, valamint a birodalom rettegett veterán hadvezére, Szübötej kísérte el Európába.

1235-ben a kurultáj ezt a félelmetes hadigépezetet a nyugati világ ellen mozgósította, de hogy mekkora lehetett ez a sereg, arról sajnos csak bizonytalan közlések maradtak fent. Az 1235. évi *A mongolok titkos története* csupán annyit közöl a kurultáj határozatairól, hogy a hadköteles családok legidősebb fiai szálltak hadba, mivel „*ha a fiúk közül a legidősebbek vonulnak hadba, a sereg népes lesz. Ha a kivonuló sereg népes, akkor tekintélyes és hatalmas a vonulása. A szemben álló ellenség pedig sok államot számlál. Ott a végeken konok emberek azok. [...] Azt beszélnek, hogy ezeknek a népeknek éles a kardjuk*” – azaz igen jelentős összbirodalmi erőket vontattak fel nyugatra. A század közepén Mongóliában járt szerzetesek közül C. de Bridia arról tudósított, hogy Ögödej serege harmadát adta Batu keze alá. Habár ez a had mindenképpen kisebb lehetett, mint a középkori híradásokban szereplő félmillió „tatár” sereg, még így is sokkal nagyobb és erősebb volt, mint bármelyik európai ellenfele.

DÁVID: A MAGYAR KIRÁLYSÁG

A mongol nagyhatalom felemelkedésének kora – a 13. század első fele – egyrészt a regionális magyar „nagyhatalom” virágkoraként vonult be a hazai történelemkönyvekbe, másrészt a dinasztia tagjainak egymás elleni intrikái és harcai, viharos társadalmi változások és a királyság intézményeinek „reformja” és „restaurációja” körül zajló küzdelmek korszakaként szokás jellemezni ezt az időszakot.

A 13. század első felének sokszor zűrzavaros belső viszonyai ellenére mindvégig keménykezű uralkodók igazgatták az országot, akik rövid idő alatt úrrá tudtak lenni a válságjelenségeken. Az ország belügyi problémái sem a királyok harci kedvét nem csökkentették, sem a királyság fegyveres erejét nem csorbították érdemlegesen. Mi sem jelzi ezt jobban, mint az, hogy Imre és II. András uralkodásának mintegy negyven éve alatt a magyar hadsereg több mint húsz ízben járt kisebb-nagyobb hadjáraton külföldön. Ez pedig egyértelműen arra utal, hogy a király – nem egy európai kortársával szemben – igazából sosem volt hadra fogható katonák híján.

Freisingi Ottó püspök leírása szerint a 12. század közepén még igen fegyelmezetten folyt e sokféle katonaság mozgósítása: „*Amikor pedig a király sereget akar vezetni, mindnyájan ellentmondás nélkül egy hadban egyesülnek [...], s akik katonáskodni tartoznak, csak a leg súlyosabb okkal mernek otthon maradni.*” Pontos adatok híján a magyar sereg mérete mégis nehezen becsülhető

meg, mert csupán néhány számadat áll rendelkezésünkre: a bizánci történé írók szerint 1167-ben tizenötezer vértess lovas, íjász és könnyűgyalogos vonult fel Zimonymál a bizánciak ellen. Mindez eléggé egybevág azzal, hogy a 11. század végén állítólag I. (Szent) László király kijelentette: szükség esetén húszezer lovasal tudja a pápát megsegíteni. A tájárás után tíz-egynéhány évvel pedig még mindig harmincezer főre becsülte IV. Béla számításba vehető hadát Willelmus Rubruk a francia királynak írt jelentésében – így az 1241 előtt sem lehetett ennél kevesebb.

A IV. Béla (1235–1270) által megörökölt hadinép pedig éppúgy nem nélkülözte a harci tapasztalatokat, mint az új uralkodó, aki trónörökösként már jócskán kivette részét a hadi vállalkozásokból. Ezekre a harci tapasztalatokra azonban a többségük csak Közép- és Kelet-Európa harcterein, a szomszédos népek ellen küzdve tehetett szert, s az itteni hadjáratok nagyságrendjét aligha mérhetjük a messzi Ázsia gigászi háborúhoz. ♦

A 19. század első felében többször felmerült az igény, hogy bécsi és német mintákra a magyar történelmet nemcsak különálló képekben, hanem összefüggő történetet bemutató ciklusba rendezve ábrázolják. A Bécsben működő Peter Johann Nepomuk Geiger rajzai után Johann Rauh műintézetében készült litográfiasorozat ezt az igényt elégítette ki. Az Ehrenreich Ádám kiadásában, füzeteként megjelenő, *Magyar és Erdélyország története rajzolatokban* című kiadványban az Árpád-kor eseményeit bemutató 17 litográfiához Wenzel Gusztáv írt magyarázó szöveget, amely összekapcsolja és egységes keretbe foglalva meséli el a magyarság korai történetét. Az album 15. litográfiája, *IV. Béla' visszaérkezése a' mongoloktól elpusztított országába 1242* egy új

és utóélete szerint nagy hatású ikonográfiai típust teremtett.

A fekvő téglalap alakú képtér bal oldalán Geiger a düsseldorfi festőiskola irányzata szerint színpadyszerű, kiemelt részen ábrázolja a Frangepán testvérek, Frigyes és Bertalan kíséretében visszatérő királyt, aki lehajtott fejjel, szomorú ábrázattal tekint végig a holtakkal borított, jobbra megnyíló vidéken. Az előtér cserjésében is a földön fekvő tetemek látszanak, az égen dögevő madarak keringenek. Wenzel történetileg megalapozott leírásában is élőképszerűen mutatja be a jelenetet: „*Hova szeme csak pillantott, templomok és emberi alakok romjait, embercsontoktól féjérlő mezőket, magas fűvel benőtt utakat, a pusztításnak legborzasztóbb képét látta.*” (G. M.).

